

Значення вищої освіти у сучасних соціально-економічних трансформаціях

Розглянуто значення вищої освіти як підсистеми національної економіки. Проаналізовано основні напрями розвитку вищої освіти, а саме: визначна роль освіти у становленні економіки знань; диверсифікація джерел фінансування; інтернаціоналізація та глобалізація освіти тощо. Досліджено головні тенденції підвищення значення вищої освіти (децентралізація і демократизація управління; розширення автономії та самоврядування вищих навчальних закладів з одночасним посиленням контролю з боку суспільства; прийом студентів на навчання на основі незалежного оцінювання знань, кредити для студентів; рух в бік ринкових моделей організації, управління і фінансування освіти).

Ключові слова: вища освіта, соціально-економічні трансформації, вищі навчальні заклади, людський капітал, економіка знань.

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Досить довго професійна освіта (у тому числі вища освіта) виконувала в основному вузькопрагматичні завдання, в основному – забезпечення національного господарства кваліфікованими кадрами. Нині роль вищої освіти принципово змінюється, вона стає фактором розвитку людської цивілізації та підтримки стійкої соціально-економічної динаміки країн світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання вищої освіти, економіки вищої освіти та тенденцій розвитку вищої освіти розглядаються провідними вченими – Т. Боголіб, І. Грищенко, І. Каленюк, О. Падалка, Л. Федулова та ін. [1; 2; 3; 4].

Виклад основного матеріалу дослідження. Роль вищої освіти як підсистеми національної економіки в процесі суспільного та економічного розвитку різних країн дедалі підвищується. Зміни суспільного життя, які пов'язані з впровадженням нових технологій та поширенням інновацій, обумовлюють необхідність підготовки достатньої кількості фахівців, що здатні опанувати ці технології та бути спроможними застосовувати їх у різних ситуаціях, а також впроваджувати конкретні інновації [5, с. 27].

Протягом останніх років економісти досить активно досліджують проблематику оцінки ролі та визначення впливу вищої освіти на стан і характер соціально-економічних трансформацій, як у глобальному вимірі, так і на рівні окремих країн.

Згідно позиції І. С. Каленюк та О. С. Падалки, основними загальносвітовими тенденціями, що визначають підвищення ролі вищої освіти в суспільному розвитку, є [3, с. 150]:

- визначальна роль освіти у становленні економіки знань (як генератора і передавача знань та інформації);
- диверсифікація джерел фінансування (від переважно державного фінансування до широкого спектра джерел доходів вищих навчальних закладів та актуалізації проблеми підвищення ефективності витрачання цих коштів);
- зміна вимог до змісту, методів і форм навчального процесу (компетентнісний підхід, необхідність формування нових навичок: здатності до навчання протягом життя, уміння працювати з великими масивами інформації, інформаційно-комунікативними технологіями (ІКТ), креативності та спроможності працювати в команді);
- зміна організаційних форм освітньої діяльності (концентрація та централізація університетської діяльності, диверсифікація: паралельна освіта, мережеві університети, дистанційна освіта);
- інтернаціоналізація освіти (необхідність уніфікації освітнього контенту в міжнародному масштабі, визнання дипломів);
- глобалізація освіти (формування світового ринку освітніх послуг, зростання чисельності іноземних студентів, поява транснаціональної, транскордонної освіти, загострення конкуренції та поява світових рейтингів університетів).

Цінність вищої освіти, як соціального інституту, визначається її людино - і культуротворчою спрямованістю, стратегічною важливістю для сталого розвитку суспільства, забезпечення прогресу його соціальної, економічної, безпекової та інших складових. Вважається, що сталий розвиток суспільства (який представляє собою процес позитив-

них, постійно зростаючих соціально-економічних та культурних змін і передбачає узгодження потреб сучасних і майбутніх поколінь у ресурсах розвитку, упровадження соціальних стандартів, створення нових технологій, збереження довкілля тощо) є залежним від рівня освіченості громадян та сукупного інтелекту нації.

Вищі навчальні заклади, що працюють на сталий розвиток, покликані сформувати нове креативно мисляче й морально вмотивоване покоління, яке має відповідні знання і компетентності, спроможне діяти в сучасному, постійно змінюваному, світі. Отже, найважливішою місією університету стає творення освіченої людини (*homo educatus*), оскільки науково-технологічний рівень розвитку суспільства сягнув так далеко, що тільки високоосвічена людина спроможна забезпечити сталість такого розвитку [2, с. 55-58].

Не можна забувати, що сучасна глобалізована економіка розвивається завдяки новим знанням і технологіям [6, с.7]. Світ стає дедалі конкурентнішим, з'являються «нові гравці». Такі умови змінюють характер роботи людини, а отже змінюються і вимоги до фахової підготовки. Сучасний працівник має постійно поповнювати обсяг своїх знань і навичок. Зменшення періоду «життєвого циклу» знань та професій ставить перед системою вищої освіти вимогу про подальшу індивідуалізацію, постійне оновлення навчальних програм, впровадження сучасних освітніх технологій.

З іншого боку, зрозуміло, що нині в будь-якій галузі науки накопичено так багато знань та інформації, що засвоїти усі їх протягом терміну навчання у вищому навчальному закладі просто неможливо. Крім того, щоденно створюється нове знання, поширюються нові інформаційні повідомлення, і встигнути опанувати абсолютно усі знання та відслідкувати усю значущу інформацію – нереально [7, с. 112]. В таких умовах майбутні фахівці повинні вміти шукати знання та інформацію, необхідну саме в конкретній практичній ситуації, обробляти їх та формувати готові рішення. Роль вищої освіти, таким чином, стрімко зростає, оскільки стійкі вміння та навички роботи із новим знанням та інформацією формуються саме під час навчання у вищому навчальному закладі.

Відтак, роль знань, освіти і науки у світі неухильно зростає. Сьогодні «вища освіта є однією з найпріоритетніших сфер у XXI столітті (наука як сфера, що продукує нові знання; освіта як сфера, що оприлюднює знання і насамперед забезпечує індивідуальний розвиток людини), і тільки та країна, яка визнала пріоритетний розвиток цієї сфери і спромоглася його забезпечити, може претендувати на гідне місце в світовому співтоваристві, бути конкурентоспроможною» [8, с. 240-249].

Проаналізовані дані переконливо свідчать про те, що вища освіта стає масовою (в багатьох державах у вищих навчальних закладах навчається понад половина випускників шкіл, в Україні – до 90%). На думку автора дослідження, втрата індивідуалізації навчання, що породжено так званою «масовістю освіти», є однією з вад сучасних національних освітніх систем. Внаслідок необхідності підготовки великої кількості спеціалістів, система професійної освіти не має змоги запропонувати людині увесь спектр індивідуалізованих (з урахуванням її уподобань та схильностей) форм і методів навчання [2; 9]. Результатом освітнього процесу є отримання певних знань, вмінь і навичок, «набір» (або перелік) яких нерідко відстає від реальних потреб практики.

Якщо раніше досягнення у підготовці фахівців оцінювали в критеріях «знання», «уміння» та «навички» – ЗУНи – знання, уміння навички, то тепер в основу досягнень покладено компетентнісний підхід (результативний). Тепер це є вимогою НРК (національної рамки кваліфікацій), затвердженої постановою КМУ.

Так, кожна країна (і Україна тут не виключення) визначає, у яких елементарних (основних) компетентностях людини будуть наскрізно описуватися кваліфікаційні рівні, а також будь-які кваліфікації. В Україні вибрано такі: «знання» (емпіричні та теоретичні), «уміння» (як застосування знань), «комунікація», «автономність і відповідальність» та «інтегральна компетентність» (для певного рівня).

Масова вища освіта призводить і виникнення проблеми безробіття випускників, оскільки економіка нерідко неспроможна «поглинути» значну кількість дипломованих фахівців, які при цьому не мають досвіду практичної

діяльності. В той же час більшість дипломованих фахівців не спроможні самостійно забезпечити свою оплачувану зайнятість (відкрити власну справу або створити собі робоче місце).

Сучасний світ вступив в постіндустріальну епоху, в умовах якої знання та інформація стають основним засобом підтримки стійкого розвитку [4, с.202-218].

Нині усі країни, у тому числі і Україна, в більшій мірі, аніж раніше, залежать від впливів глобальних викликів та загальносвітових економічних трендів, що пояснюється глобалізацією соціально-економічних систем.

Вплив системи вищої освіти на економічне зростання найбільш виразно проявляється у:

- зростанні продуктивності праці;
- спрямуванні працівників до нових ідей та технологій, формуванні здатності приймати самостійні рішення, що сприяє скороченню часу між науковими відкриттями та їх упровадженням;
- прискоренні появи нових технологій та нових відкриттів, що пояснюється зосередженням у вищій школі переважної більшості висококваліфікованих учених-дослідників.

Провідні вищі навчальні заклади беруть активну участь у експортній діяльності, здійснюючи експорт освітніх послуг (шляхом залучення на навчання іноземних студентів). В той же час частина громадян отримують вищу освіту за кордоном (імпорт освітніх послуг).

У той же час економіки сучасних країн переходять на стадію розвитку, в якій знання є основним джерелом економічного зростання. В таких умовах створюється так звана «економіка знань» – економіка, в якій знання стають основним чинником розвитку, прогресу і добробуту. В той же час загальна тенденція вказує на подальше загострення протиріч та конфліктів, що проявляються зокрема через механізми глобальної конкуренції. Передові країни, аби зберегти лідерські позиції, а також країни, які прагнуть увійти до клубу світових лідерів, змушені постійно впроваджувати нові технологічні рішення, у тому числі через так звані трансфер технологій та дифузію інновацій. Однак успішність реалізації вказаних процесів неможлива без достатньої кількості фахівців, підготувати яких можна лише завдяки функціонуванню системи вищої освіти [10, с. 58].

Крім того, сучасні парадигми соціогуманітарного розвитку визнають людину в якості основної суспільної цінності. Усіляко підтримується розвиток творчих здібностей людини відповідно до її уподобань, якщо це не протирічить закону та моральним стандартам. Відтак, провідні держави створюють належні умови для формування мереж вищих навчальних закладів, які надають різноманітні можливості в опануванні різними професіями. Вказане є гарантією вільного вибору професійного заняття для конкретного індивіда.

В таких умовах усе очевиднішою є проблема організації перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, орієнтації навчальних закладів на підготовку (навчання) фахівців, здатних адмініструвати (обслуговувати) нові технологічні процеси. Такі фахівці повинні мати не лише фундаментальні знання, але і мати достатні навички працювати у нестандартних ситуаціях, бути креативними, творчо застосовувати до новітніх умов досвід минулих поколінь [11, с.103].

Система вищої освіти зможе готувати сучасних фахівців лише за кардинального «осучаснення» змісту і технологій навчання, для чого необхідно забезпечити постійну розробку нових та удосконалення існуючих навчальних планів, які б інтегрували різноспрямовані навчальні блоки (фундаментальна підготовка; професійно орієнтована підготовка, зорієнтована на складні інноваційно-технологічні проекти; розвиток креативності та самостійності та ін.).

Динамізм розвитку ринку освітніх послуг у сфері вищої освіти підтримується і завдяки державному фінансуванню [12, с. 90]. Країни з розвиненою економікою постійно нарощують витрати на освіту, оскільки освіта, особливо вища, стала важливим чинником реалізації їхньої стратегії економічного зростання. Система освіти взагалі, вищої школи зокрема, в успішних країнах перестала сприйматися як сфера невиробничого споживання й усе більше утверджується як найбільш ефективна інвестиція в людський капітал, що забезпечує країні економічні і соціальні вигоди та стимулює

всебічний прогрес. На рубежі XX-XXI століть найбільш успішні країни витрачають на підтримку функціонування системи вищої освіти 1,3 – 1,6% від валового внутрішнього продукту [13, с. 112]. Це фінансування спрямовується, як правило, на виконання державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою, а також виконання наукових проектів, які підтримуються державою.

Роль вищої освіти як фактора соціально-економічних трансформацій сучасності проявляється і в аспекті забезпечення життєдіяльності кожної людини, зокрема через підвищення її цінності як носія праці. Сучасна людина чудово розуміє, що вона може реалізуватися як особистість лише через навчання, опанування передових знань і технологій. Без вищої освіти майже неможливо реалізувати креативний потенціал людини.

Споживання освітніх послуг немов би «трансформується» у знання, яким в сучасному суспільстві надається статус основного капіталу. Численні дослідження ролі акумулювання знань в економічному розвитку зазнають все більшого поширення в світі, що знаходить відображення у теорії людського капіталу. Людський капітал – це привласнена сукупність інтелектуальних і фізичних ресурсів, що виявляється у здібностях, компетентності, мотивації, здоров'ї людини та використовується нею в економічній діяльності з метою одержання зростаючого доходу. У створенні людського капіталу провідна роль належить сфері освіти: від дошкільної до вищої [3].

Освітні послуги безпосередньо формують людський капітал. Вища освіта стала основним чинником розвитку багатства суспільства завдяки своїй унікальній місії щодо нарощування інтелектуального капіталу -знань та компетентностей людини. Орієнтація на сталий розвиток суспільства зобов'язує постійно здійснювати інвестиції в людський капітал. Інвестуючи в людський капітал, сучасне суспільство забезпечує динамічність прогресивних змін в економіці й інших сферах суспільного життя. Об'єктивною основою таких змін є інтелектуалізація праці, що органічно інтегрована в систему економіки, орієнтована на безперервність навчання і підвищення кваліфікації працівників [2]. Отже, вища освіта стає важливим чинником соціальної стабільності та ефективного забезпечення зайнятості населення. Сприяючи економічному зростанню через вплив на продуктивність праці, університетська освіта забезпечує збільшення національного доходу, зменшення бідності, зростання рівня культури виробництва і споживання, підвищення якості життя.

Серед науковців превалює думка, що людський капітал є невід'ємним особистим надбанням людини і набуває форму капіталу внаслідок тривалого історичного розвитку суспільних відносин завдяки використанню цих здібностей лише в певних умовах розвинутої ринкової економіки.

Ключовим результатом підготовки сучасного фахівця з вищою освітою є його здатність до самостійної високопрофесійної діяльності. Вказаний результат досягається лише за умови, якщо майбутні фахівці володіють сучасними технологіями, освоєними в процесі практичного навчання. В цьому контексті має бути переоцінена роль співробітництва вищих навчальних закладів та роботодавців. На думку автора дослідження, саме в такому співробітництві лежить джерело підвищення якості підготовки фахівців.

Розуміючи сутність цих процесів, у провідних державах світу створюються так звані «корпоративні університети» – вищі навчальні заклади, що націлені на підготовку фахівців для певної корпорації або групи підприємств в межах галузі [3]. В процесі зростання та зміцнення потужних промислових підприємств та ускладнення технологічних процесів роботодавці усе чіткіше усвідомлюють, що вони самі мають вживати заходів для підготовки висококваліфікованого персоналу, який готовий до роботи в конкретних умовах. Розвиваються і інші напрями корпоративної освіти (стажування, курси, тренінги, майстер-класи тощо).

Сьогодні виділяються головні тенденції розвитку вищої школи [5; 3; 2], що характеризують розвиток національної системи освіти: децентралізація і демократизація управління; розширення автономії та самоврядування вищих навчальних закладів з одночасним посиленням контролю з боку суспільства; прийом студентів на навчання на основі

незалежного оцінювання знань, кредити для студентів; рух в бік ринкових моделей організації, управління і фінансування освіти.

Вказані ринкові тенденції каталізують трансформаційні перетворення у національних системах вищої освіти. Якщо зростає частка освітніх послуг, вироблених (наданих) за рахунок позабюджетних джерел – тоді можемо говорити про переважання ринкових механізмів формування попиту та пропозиції на ринку освітніх послуг, про поступове усунення держави від визначення напрямів та обсягів підготовки фахівців з вищою освітою.

Українська традиція передбачає, що університет має займатися в першу чергу освітньою діяльністю, стандарти якої завдані державою, при цьому ставиться вимога про необхідність виконання наукових досліджень. Однією із вад української моделі є те, що вона не передбачає активного залучення студентів до наукової та міжнародної діяльності університету, а реалізація наукових проектів не «трансформується» у змісті освітніх послуг, що надає університет.

Висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, в умовах соціально-економічних трансформацій роль вищої освіти все більше зростає. У сучасному інформаційному суспільстві система вищої освіти покликана не тільки забезпечувати національне господарство кваліфікованими кадрами, але й формувати стійкі навички роботи із новим знанням та інформацією. Сьогодні вища освіта сприймається як одна з найбільш ефективних інвестицій у людський капітал.

У світі відбувається стрімкий розвиток ринку освітніх послуг, особливо у сфері вищої освіти. Тому перед вищими навчальними закладами постають нові виклики, вирішення яких вимагають дієвих інструментів цивілізованої конкурентної боротьби.

Джерела та література

1. Боголіб Т. М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період [монографія] / Т. М. Боголіб. – К., 2006. – 324 с.
2. Грищенко І. М. Професійна освіта в системі економічних досліджень: Монографія. – К.: Грамота, 2014. – 384 с.
3. Падалка О. С., Каленюк І. С. Економіка освіти та управління: посібник/ Падалка О. С. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 184 с.
4. Федулова Л.І. Економіка знань: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Любов Іванівна Федулова; НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. НАН України. – К., 2009. – 600 с.
5. Захарін С.В. Особливості розвитку вищої освіти в контексті сучасних викликів / С. В. Захарін // Економіка і управління. – 2011. - № 4. – С. 25-29.
6. Згуровський М. Шлях до суспільства, заснованого на знаннях / М. Згуровський // Дзеркало тижня. – 2006. – № 2. – С. 7.
7. Левченко О. М. Економіка знань: управління розвитком людських ресурсів Великобританії [монографія] / О. М. Левченко. – К.: Видавничий дім „Корпорація”, 2005. – 292 с.
8. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
9. Шляйхер А. Экономика знаний: почему образование – ключ к успеху Европы / А. Шляйхер // Вопросы образования. – 2007. – № 1. – С. 28-43.
10. Галкин А. А. Поступь глобализации и кризис глобализма / А. А. Галкин // Полития. – 2002. – № 2. – С. 5-21.
11. Марчук А. Глобалізація та її вплив на розвиток вищої освіти / А. Марчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pippo/2011_1/Marchuk.htm.
12. Монобаєва А. Моделі післявузівської бізнес-освіти в зарубіжних країнах / А. Монобаєва // Актуальні проблеми економіки. – 2014. - № 4. – С. 100-106.
13. Натрошвілі С. Г. Умови розвитку системи вищої освіти України з урахуванням наслідків глобальної економічної кризи / С. Г. Натрошвілі // Вісник КНУТД. – 2013. - № 5. – С. 273-279.

References

1. Bogolib T. M. Finansove zabezpechennja rozvitku vishhoї osviti i nauki v transformacijnij period [monografija] / T. M. Bogolib. – K., 2006. – 324 s.
2. Grishhenko I. M. Profesijna osvita v sistemi ekonomichnih doslidzhen': Monografija. – K.: Gramota, 2014. – 384 s.
3. Padalka O. S., Kalenjuk I. S. Ekonomika osviti ta upravlinnja: posibnik/ Padalka O. S. – K.: Pedagogichna dumka, 2012. – 184 s.
4. Fedulova L.I. Ekonomika znan': pidruch. [dlja stud. vishh. navch. zakl.] / Ljubov Ivanivna Fedulova; NAN Ukraїni; In-t ekon. ta prognozuv. NAN Ukraїni. – K., 2009. – 600 s.
5. Zaharin S. V. Osoblivosti rozvitku vishhoї osviti v konteksti suchasnih viklikiv / S. V. Zaharin // Ekonomika i upravlinnja. – 2011. - № 4. – S. 25-29.
6. Zgurovs'kij M. Shljah do suspil'stva, zasnovannogo na znannjah / M. Zgurovs'kij // Dzerkalo tizhnja. – 2006. – № 2. – S. 7.
7. Levchenko O. M. Ekonomika znan': upravlinnja rozvitkom ljuds'kih resursiv Velikobritanii [monografija] / O. M. Levchenko. – K.: Vidavnichij dim „Korporacija”, 2005. – 292 s.
8. Kastel's M. Informacionnaja jepoha: jekonomika, obshhestvo i kul'tura / M. Kastel's. – M.: GU VShJe, 2000. – 608 s.
9. Shljajher A. Jekonomika znanij: pochemu obrazovanie – kljuch k uspehu Evropy / A. Shljajher // Voprosy obrazovanija. – 2007. – № 1. – S. 28-43.
10. Galkin A. A. Postup' globalizacii i krizis globalizma / A. A. Galkin // Politija. – 2002. – № 2. – S. 5-21.
11. Marchuk A. Globalizacija ta її vpliv na rozvitok vishhoї osviti / A. Marchuk [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pippo/2011_1/Marchuk.htm.
12. Monobaeva A. Modeli pisljavuzivskoї biznes-osviti v zarubizhnih kraїnah / A. Monobaeva // Aktual'ni problemi ekonomiki. – 2014. - № 4. – S. 100-106.

13. Natroshvili S. G. Umovi rozvitku sistemi vishhoї osviti Ukraїni z urahuvannjam naslidkiv global'noї ekonomichnoї krizi / S. G. Natroshvili // Visnik KNUTD. – 2013. - № 5. – S. 273-279.

Бибко Світлана. Значение высшего образования в современных социально-экономических трансформациях. Рассмотрены значение высшего образования как подсистемы национальной экономики. Проанализированы основные направления развития высшего образования, а именно: выдающаяся роль образования в становлении экономики знаний; диверсификация источников финансирования; интернационализация и глобализация образования и т.д. Исследованы главные тенденции повышения значения высшего образования (децентрализация и демократизация управления, расширение автономии и самоуправления высших учебных заведений с усилением контроля со стороны общества, прием студентов на обучение на основе независимого оценивания знаний, кредиты для студентов, движение в сторону рыночных моделей организации, управления и финансирования образования).

Ключевые слова: высшее образование, социально-экономические трансформации, высшие учебные заведения, человеческий капитал, экономика знаний.

Bebko Svitlana. The significance of higher education in modern social and economic transformations. The article considers the significance of higher education as a subsystem of national economy. There has been analyzed the main directions of higher education development, namely the significant role of education in the economy of knowledge; diversification of financing; globalization and internationalization of education etc. There has been studied the main tendencies of increasing the significance of higher education (decentralization and democratization of management; admitting students to universities according to the results independent evaluation; credits for students and orientation towards market patterns; organizations of financing and management of education).

Keywords: higher education, social and economic transformations, higher education institutions, human capital, the economics of knowledge.
